

© 2004 р. **В. С. Бігун**

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ЕКСТРАОРДИНАРНИЙ ПОСІБНИК З ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ПРОФЕСОРА В. І. КУЗНЕЦОВА

Реалізація потенціалу філософії права як науково-практичної дисципліни розв'язувати актуальні проблеми сучасного праводержавотворення в Україні у значній мірі залежить від повного та всебічно представлення її засад і доробку. Іншими словами, філософія права спочатку сама має пройти шлях наукознавчого становлення. В Україні цим завданням нині зайняті десятки дослідників цього міждисциплінарного напрямку, що знаходиться на перехресті юридичної науки та філософії. Вийшли у світ десятки посібників, захищено більше п'яти докторських і кілька десятків кандидатських дисертацій за спеціальністю, проведено низку наукових заходів, засновано національну асоціацію з філософії права, кафедри з філософії права, започатковано перший фахових журнал "Проблеми філософії права" – філософія права впевнено йде шляхом академічної інституціалізації. Усе це є свідченням відродження й становлення новітньої *української* філософії права.

У певному розумінні сьогодні є лише продовженням минулого. Але повноцінний розвиток національної традиції філософії права навряд чи нині можливий без звернення до її історії та доробку, напрацьованого як її вітчизняною, так і західною традицією. Вивчення останньої для нас не менш актуальне. І це не тільки тому, що філософію права *наукознавчо* було започатковано на Заході, не тільки тому, що згодом вона стала предметом нищівної, часом, упередженої критики й нині потребує нового для нас відкриття та конструктивної критики. Але ще й тому, що хоча філософію права й можна класифікувати за "національним" критерієм, виокремлюючи певні її національні традиції, вона залишається воістину "безграничною" дисципліною. Таким є її характер, як і характер філософії загалом. Достатньо лише пригадати думку про те, що ідеї не знають кордонів, а також факт впливу на хід нашої історії ідей низки відомих німецьких філософів. Отож, у певному розумінні філософія права є транснаціональною формою філософського дискурсу про право.

Тому поява в Україні посібника з історії та сучасності філософії права з акцентом на західній традиції філософії права – закономірне явище на даному етапі розвитку вітчизняної філософії права. Цей посібник, написаний доктором філософських наук, головним науковим співробітником Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди Національної академії наук України, професором Київського університету права В. І. Кузнецовим, підготовлено на основі курсу лекцій з філософії права за матеріалами закордонних досліджень й прочитаного ним у вказаному університеті [1].

Тема в посібнику розкривається *переважно* через огляд праць сучасної *англомовної* філософії права. Матеріал викладено у шести розділах (розуміння та моделювання права; давньогрецька філософія права; римська й середньовічна філософія права; Ренесанс і Новий час; філософія права XIX та першої пол. XX ст.; деякі напрями філософії права другої пол. XX ст.); додатку (класифікація напрямів філософії права). Посібник доповнено солідним переліком переважно маловідомої вітчизняною досліднику літератури (376 праць) та іменним покажчиком (468 позицій); використано зручну "гарвардську" систему посилань.

Посібник характеризується низкою особливих рис. Так, сучасний процес трансформації правової системи України у роботі розглядається критично. У порівнянні з загальноприйнятим колом дослідників філософії права, чий доробок "традиційно" стає предметом огляду у вітчизняних навчальних посібниках, значно розширено коло представлених авторів.

Автором також розвивається термінологічний апарат сучасної вітчизняної філософії права. Вводиться низка термінів, котрі постають унаслідок перекладу англомовної філософської літератури (як наприклад, *правовий критицизм* (critical legal studies), *правовий фемінізм* (feminist legal studies, feminist jurisprudence, feminist philosophy of law), *правовий економізм* (economic analysis of law)). Деякі із них вже було представлено автором у "Юридичній енциклопедії" та "Філософському енциклопедичному

словнику”, виданих відповідними Інститутами НАН України. Введення подібних термінів відіграє інструментальну роль у систематизації доробку філософії права.

Матеріал викладено на засадах авторського плюралізму у підходах до праворозуміння, представлено авторське розуміння філософії права, її мети та завдань. Автор, розглядаючи філософію права як “своєрідний прикордонний простір між філософією і правом”, вбачає її основне завдання у “розумінні, обґрунтуванні, оцінці й критиці права” [1, с. 9-10]. Метою філософії права, зазначає він, є “розробка обґрунтованого розуміння права, що претендує на статус знання про право” [1, с. 54], а філософія права трактується як “багатоплановий процес виникнення, обґрунтування, критики, удосконалення й занепаду різних моделей права”. Водночас автор підтримує ідею про можливість формування у майбутньому “єдиного загального розуміння права”, складовим якої можуть стати „моделі різних аспектів і підсистем права” [1, с. 9-10].

Філософія права оперує як філософськими, так і правовими поняттями, проте робить це специфічно. Відносно новим і таким, що ще очікує на своє вирішення, є розглянуте автором питання про правові поняття з позицій філософії права. Адже “з’ясування й розмежування змісту правових понять” є “одним із найважливіших засобів поглиблення розуміння права”, що “вирішується в межах так званого концептуального аналізу права” [1, с. 24]. Автор наводить низку “понять, що перебувають у центрі уваги сучасної філософії права”, подає їх класифікацію. Цей контекст актуальний: беручи до уваги розвиток філософії права в Україні, варто очікувати подальшого розвитку категорійно-понятійного апарату юридичної науки.

Авторський тематичний виклад поєднується із доречними фрагментами окремих праць. Вони зустрічаються читачеві в тексті або в кінці певного розділу. Така форма викладу матеріалу є своєрідною для вітчизняної традиції підготовки навчальних посібників. Запропонований формат надає читачеві можливість сформулювати самостійну думку й стане до вподоби студіюючим філософію права своєю зручністю. Поєднуючи оглядовість і хрестоматійність, посібник стає ще більш ціннішим у вивченні філософії права.

У першому розділі “Розуміння та моделювання права” викладається низка питань. Спочатку розглядається структура та властивості,

різні аспекти розуміння (в основі якого трикомпонентний *акт розуміння*: базис, процес і результат [1, с. 41], відзначається перебування розуміння у координатах думки, знання та віри та показується складність права як об’єкта розуміння. Далі автор представляє три групи *складності права*: об’єктивну, проблемну та епістемологічну, пояснення яких виявляє нові аспекти цього складного явища [1, с. 56-62].

Однією із центральних тем посібника є ідея моделювання та моделі права. Моделювання у філософії права, на думку вченого, ґрунтується на загальних принципах наукового моделювання. Модель об’єкта – “це доступніший для вивчення інший об’єкт, що часткового репрезентує вихідний об’єкт” [1, с. 63], “це така теоретична чи реальна конструкція, [яка] побудована з урахуванням певних аспектів (властивостей та відношень) об’єкта, дослідження якої дає змогу одержати знання про інші характеристики об’єкта, що моделюються” [1, с. 66]. Специфіка моделювання права полягає у тому, що “усі моделі права, які аналізувала філософія права, були описовими”, “учені доходили до висновку про важливість певних рис, особливостей права, й описували зміст цих особливостей” [1, с. 66-67].

У контексті ідеї про моделі права автор і викладає історію філософії права, яка відображає моделювання різних моделей права (давньогрецьку філософію права, відповідно до класифікацію якої йдеться про чотири визначні моделі права: космологічні, антропні, соціальні й моделі систематизації, у межах яких виокремлюються й інші [1, с. 69-115]; римську й середньовічну філософію права [1, с. 116-144] та філософію права епох Ренесансу і Нового часу [1, с. 145-194].

Й так змістовно насичений посібник міг би бути ще ціннішим від включення або розширення викладу низки матеріалів, їх критичного огляду. Це стосується, наприклад, доробку як українських, так і сучасних російських, німецьких та інших дослідників філософсько-правових проблем. Наприклад, доробок Г. Харта, Р. Дворкіна, Л. Фуллера, Б. Малиновського, чий дослідження, серед інших, як відзначає автор, “спричиняли палкі суперечки правознавців, стимулюючи тим самим розвиток права”, могло б бути викладено більш детально (хоча, можливо, автор виходив з того, що деякі їхні праці вже перекладені на українську мову). Можна посперечатися з автором про віднесення І. Радбруха до представників “аналітичного

правового позитивізму”, адже останній вважався, принаймні на заключному етапі свого наукового шляху, прихильником так званої “відродженої теорії природного права”. Втім автор, очевидно, й не ставив перед собою широке завдання всебічного викладу доробку західної філософії права: у передмові до посібника коло розкритих у роботі питань ним окреслено “філософсько-правовими ідеями, темами і проблемами англосовітської філософії права” [1, с. 9].

Нами вже відзначено внесок автора у розвиток термінології сучасної української філософії права. Не полишені актуальності й усталені терміни юридичної науки, котрі передають узгоджене значення й тим самим сприяють конструктивному науковому спілкуванню. Так, знайомство з другим підрозділом вступу показує, що під терміном “тлумачення права” автор, вірогідно, має на увазі поняття, зміст якого відповідає змісту поняття “праворозуміння”. Зміст другого підрозділу п'ятого розділу показує, що під терміном “аналітичний правовий позитивізм” автор міг мати на увазі значення, котре складає обсяг понять, позначених такими усталеними термінами, як “юридичний (правовий) позитивізм” і “аналітична юриспруденція” чи “аналітична школа права”. Це ж стосується, наприклад, терміну “правовий натуралізм” – “теорія природного права”.

У додатку до основного тексту посібника представлено підходи до класифікації напрямків філософії права. Синонімами цього терміна є такі терміни як “теорія”, “юриспруденція”, “рух”, “дослідження”, “школа” і терміни із суфіксом “ізм”. Автор подає схему класифікації, виділяє такі критерії класифікації напрямків, як “позиційність” (як “спільну ознаку вищого порядку”, що “відображає існування різних вихідних дослідницьких позицій щодо дослідження права”), “диференційність”, “бінарність” та “специфічність”. На їх основі автор класифікує і представляє значну кількість напрямків філософії права.

Представляючи деякі напрями філософії права другої пол. ХХ ст., автор висвітлює такі маловідомі вітчизняному досліднику її західні напрями, як правовий критицизм, правовий фемінізм, расово орієнтований правовий критицизм, правовий постмодернізм та правовий економізм. Відтак істотно розширено уявлення про філософію права, чия система, за загальним визнанням – серед українських дослідників, нині переважно охоплюється такими напрями, як онтологія, антропологія, аксіологія та гносеологія права.

Оскільки питання є рушієм пізнання та його поступу, поставлені автором у підрозділі “Проблемне поле філософії права” [1, с. 20-24], проблемні питання можуть служити дороговказом для студіюючих філософію права та тих її дослідників, котрі прагнуть з'ясувати та з її допомогою запропонувати шляхи розв'язання актуальних теоретико-практичних проблем.

Посібник у певному розумінні можна розглядати як результат певного етапу осмислення права та правового дискурсу професійним філософом. Видається, що автор переконаний не тільки в наукознавчій актуальності філософії права, важливості ознайомлення із західною філософсько-правовою думкою, але й у істотній позитивній ролі, яку може відіграти філософія права – *через тих, хто її вивчає та застосовуватиме* – у процесі трансформації українського суспільства.

Підсумовуючи, констатуємо, що в науковому світі з'явився екстраординарний посібник з філософії права професора В. І. Кузнецова, який вносить істотний внесок в утвердження вітчизняної філософії права.

Список літератури

1. Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник. – К. : Стилос : ПЦ “Фоліант”, 2003. – 382 с.

© 2004 р. **І. В. Музика**

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

НОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА

Проблема осмислення нових концептуальних підходів до визначення предмета і місця соціології права в системі суспільних наук набуває важливого значення у зв'язку з розвитком і реформуванням у сучасних умовах вітчизняної правової системи, в рамках якої соціологія права, як самостійна суспільна юридична наука займається теоретичним і емпіричним вивченням права в його соціальному вимірі та у його співвідношенні з іншими соціальними явищами та процесами. Тому надзвичайно своєчасна і важлива поява ґрунтового монографічного дослідження молодого українського вченого-правознавця Савчука С. В. "Юридична соціологія: предмет та місце в системі юридичних наук" [1]. Наукова цінність цієї праці зумовлена вдалим поєднанням загальнофілософських методів дослідження з загальносоціологічними та конкретнонауковими методами, які дають автору можливість досягти високого рівня наукової достовірності в обґрунтуванні власного погляду щодо визначення предмета юридичної соціології та її місця в системі юридичних наук. Об'єктивності наукових висновків автора сприяло також ґрунтовне вивчення бібліографії, присвяченій проблемам соціолого-юридичного вивчення права.

Великий науковий інтерес викликає спроба розмежувати різні, на думку автора, галузі знань, соціологію права, як галузь соціології, та юридичну соціологію, як галузь юридичної науки. Зокрема, монографія містить розгорнутий порівняльний аналіз концептуальних характеристик соціології права та юридичної соціології.

Структура монографії віддзеркалює основні аспекти досліджуваної проблематики. Зокрема, детальну увагу вчений приділяє комплексному дослідженню динаміки становлення та розвитку соціолого-правових досліджень, становленню соціології права та юридичної соціології як галузей знань та їх місця в системі суспільствознавства та юриспруденції.

Актуальною є спроба дослідити взаємозв'язки філософії права і юридичної соціології, на що автор сформулював власний погляд. Зокрема, виходячи з тези, що головна відмінність між філософією права як філософською наукою і філософією права, як юридичною наукою у сутності їх осмислення і тлумачення з позицій відповідного предмета: Савчук С. В. робить висновок про те, що згадані науки знаходяться не в опозиції одна до одної, а у взаємодії та взаємозумовленості. Причому, на його думку, неможливо провести чітку межу між філософією права та юридичною соціологією, оскільки і тій, і іншій при-

таманне як ґносеологічне, так і онтологічне. Водночас філософія права і юридична соціологія, на думку вченого, розмежовуються за такими критеріями, як предмет і метод науки, призначення та роль у пізнанні права.

Новизною є також спроба Савчука С. В. дати власне визначення об'єкта вивчення юридичної соціології, як сталої і цілісної сфери сушого світу, на яку спрямований процес пізнання.

У дослідженні досить докладно висвітлено коло питань, які, на думку автора, конкретизують предмет юридичної соціології зокрема, закономірності генезису та соціального функціонування правових норм з метою наукової оцінки їх ефективності та розробки на цій основі оптимальних прогнозів правового розвитку.

Цікава у цьому плані спроба дослідника пояснити специфіку предмета юридичної соціології взаємозумовленістю предмета і методу цієї науки. Зокрема, автор обґрунтовує тезу про те, що конкретизація предмета і методу правознавства під кутом зору визначення пізнавальних завдань юридичної соціології дає можливість розкрити предмет і метод останньої.

Досить аргументованою виглядає спроба Савчука С. В. пов'язати специфіку методу юридичної соціології з концепцією соціолого-юридичного праворозуміння. Зокрема, обґрунтований висновок автора про те, що саме концепція соціолого-юридичного праворозуміння і є основною теоретичною засадою формування особливого методу юридичної соціології.

Матеріал викладено у монографії логічно, послідовно, стилем зрозумілим, як для науковців, так і для широкого загалу читачів.

У цілому, зазначаючи актуальність і високопрофесійність наукового дослідження, зауважимо, що позиція автора стосовно розмежування соціології права та юридичної соціології дещо дискусійна. Зокрема, варто було б більш докладно проаналізувати поняття "правовий" та "юридичний" з погляду їх змісту та співвідношення, а також варто було б пов'язати зміст об'єкта юридичної соціології та соціології права з поняттями "правове життя суспільства", "правова реальність" тощо. Втім, висловлені зауваження дискусійні і не знижують високої наукової вартості монографічного дослідження.

Список літератури

1. Савчук С. В. Юридична соціологія: предмет і місце в системі юридичних наук. – Чернівці: Рута, 2003.